

WERKGROEP POST '65

Iconen van de jongste periode van architectuur worden bedreigd en onvoldoende of niet gewaardeerd. Heemschut wil een aanzet geven tot inventarisatie, onderzoek, debat en waardering van dit erfgoed om zo te zorgen voor de aanwijzing van monumenten en borging van erfgoedwaarden. De Werkgroep Post '65, ingesteld in 2018, richt zich op het vergroten van de kennis over en draagvlak voor deze architectuur, stedenbouw en landschap uit de periode 1965-2000.

Bent u geïnspireerd geraakt en helpt u graag mee met de instandhouding van Post '65 erfgoed? Neem dan contact op met de Werkgroep om uw interesse kenbaar te maken. Stuur een mail naar info@heemschut.nl. We horen graag van u!

De werkgroep bestaat uit de volgende leden:

Henk Dirkx, voorzitter
Peter Nijhof, vicevoorzitter
Sarah Gresnigt, secretaris
Pier Bosch
Kees Haafkens
Jeanette Oosthoek

Nieuwezijds Kolk 28 020-622 52 92
1012 PV Amsterdam info@heemschut.nl
www.heemschut.nl

Cover: Zoetermeer werd in 1962 als groeikern aangewezen.
Bron: Era Contour, Zoetermeer

POST '65 ERFGOED

DE SCHIJNWERPER OP POST '65 ERFGOED

Vijftig jaar geleden zorgden veranderingen in de maatschappij voor veranderingen in de manier waarop we naar architectuur, maar ook naar stedenbouw, infrastructuur, landschap en landschapskunst keken. Architecten hadden specifieke aandacht voor de leefbaarheid van gebouwen en voor de behoeften van gebruikers.

Hoewel de interesse en waardering voor het erfgoed uit de periode Post '65 sterk toeneemt, blijkt vaak nog een gebrek aan animo voor het behoud van deze 'nieuwe' architectuur. De echte waarde van gebouwen uit deze tijd zit vooral in de manier waarop met ruimte en indeling werd omgegaan. Veel gebouwen uit deze periode worden gesloopt of aangepast aan moderne eisen. Dit kan een goede ontwikkeling zijn, maar hierbij gaan vaak waardevolle architectonische elementen verloren. De stedenbouw, de architectuur, de omgevingskunst en het groene erfgoed uit de Post '65 periode vertellen het verhaal van dit tijdperk en zijn een reflectie van deze woelige periode in de Nederlandse geschiedenis. En Heemschut richt daar graag de schijnwerper op!

WAT DOET DE WERKGROEP POST '65?

Heemschut is de eerste erfgoedvereniging die actief op zoek is naar een geschikte vorm van bescherming van erfgoed uit de Post '65 periode. Heemschut is van mening dat eerst instandhouding, dan bescherming en dan herbestemming het uitgangspunt moet zijn. We schuwen niet voor aanpassingen op het gebied van duurzaamheid,

klimaat of nieuw gebruik. Samen met andere partijen proberen we oplossingen te vinden om de cultuurhistorische, maatschappelijke en architectonische waarde van deze architectuur te behouden. De werkgroep Post '65 zet zich in om bedreigd erfgoed uit deze periode te beschermen door aandacht te vragen, bewustwording te creëren en voorlichting te geven. Voorts kan de werkgroep ondersteunen bij gesprekken met betrokken partijen, het opstellen van persberichten, zienswijzen of bezwaarschriften.

Deze brochure geeft een inspirerende inkijk in wat Post '65 erfgoed is. Het bevat voorbeelden uit het hele land van architectuur, groen erfgoed en stedenbouw. Het moge duidelijk zijn dat een uitputtend overzicht van dit erfgoed niet mogelijk is, maar het overzicht geeft een goed beeld van de verscheidenheid van dit type erfgoed.

Henk Dirksen
Voorzitter werkgroep Post '65

INHOUD

Inleiding	2
Almere, de Groene Kathedraal 1996	4
Rotterdam, Kubuswoningen 1982-1984	5
Amsterdam, metroviaduct Bijlmermeer 1973	6
Nieuw-Vennep, Bolsgebouw 1970	7
Hoek van Holland, Maeslantkering 1997	8
Terneuzen, Stadhuis 1970	9
Leusden, Eurowoningen 1970-1972	10
Tilburg, het Blauwe Gebouw 1978	10
Maastricht, wijk Céramique 1987-2003	11
Enschede, campus Technische Universiteit Twente 1962	12
Schaarsbergen, voormalige Rijksbrandweerkazerne 1981	13
Boekelo, het Teesinkbos 1968	14
Tynaarlo, pompstation De Groeve 1966	15
Termunterzijl, gemaal Rozema 2000	16
Mildam, Ecolathedraal 1970	18
Langezwaag, atelierwoning 1985-1987	19
Emmerschans, Broken Circle en Spiral Hill 1971	20
Amsterdam, stadsvernieuwing Dapperbuurt 1974-1987	21
Emmeloord en Goor, bejaardentehuizen De Golfslag en de Stoevelaar 1971	22

Foto: Mark Voorendt, via Wikimedia Commons

ALMERE, DE GROENE KATHEDRAAL 1996

Het *land art* project de Groene Kathedraal is gebaseerd op de plattegrond van de gotische kathedraal van Reims. Kunstenaar Marinus Boezem (1934) realiseerde het kunstwerk door 178 populieren te planten. Het gebruik van de slanke en hoge populieren verwijst enerzijds naar de kenmerken van de gotiek en anderzijds naar de tijdelijkheid, omdat de boomsoort een beperkte

levensduur heeft. Deze tijdelijkheid is volgens de kunstenaar een inherent onderdeel van het werk. In dit verband is er naast deze kathedraal een 'negatief' gerealiseerd, uitgespaard in laag struweel. Onderzocht wordt of door regelmatige wisseling van de locatie - het vellen van het positief en weer planten in het negatief - de vorm eeuwigdurend behouden kan blijven.

ROTTERDAM, KUBUSWONINGEN 1982-1984

De kubuswoningen in Rotterdam maken deel uit van een door Piet Blom (1934-1999) ontworpen groter en gevarieerd stedenbouwkundig plan - met onder andere het 'Potlood', dat gerealiseerd is tussen 1982 en 1984 tussen de Oude Haven en de Hoogstraat. Ze zijn gebouwd op een 'overbouw' van de Blaak en bestaan uit 38 kubusvormige woningen en dertien bedrijfskubussen.

Eerder, in 1975, werd in Helmond een proefproject van drie kubuswoningen gebouwd, in het kader van de experimentele woningbouw van de jaren '70. Het vervolg daarop was het 'Speelhuis' met omringende kubuswoningen. Het complex staat bekend als het Blaakse Bos. De woningen zijn gebouwd in de vorm van een gekantelde kubus op een pijler en worden ook wel paalwoning of boomwoning genoemd. De kubuswoningen zijn een belangrijk voorbeeld van de architectuur van het structuralisme, de stroming die grootschalige bouwwerken opvatte als structuren, opgebouwd uit kleinere herhaalde elementen. Aldo van Eyck (1918-1999) en Herman Hertzberger (1932) waren hiervan de bekendste vertegenwoordigers.

Foto: Henk Dirks

AMSTERDAM, METROVIADUCT BIJLMERMEER 1973

De architectuur van de Oostlijn van de metro in de Bijlmermeer werd ontworpen door Ben Spängberg, architect bij de Dienst Publieke Werken van Amsterdam en architect Sier van Rhijn. Een spectaculair onderdeel van deze lijn is het dubbele metroviaduct tussen de stations Ganzehoef en Kraaiennest. Dit metroviaduct bestaat uit twee los van elkaar liggende enkelsporen, is 1100 meter lang en wordt gedragen door betonnen pijlers, 'pilotis', van vijftien meter hoog. Die enorme hoogte was nodig om de metro over de op de dijken liggende autowegen te leiden. Het maaiveld blijft zo vrij en het zicht wordt niet geblokkeerd door een dijklichaam. Tevens doet de constructie recht aan de enorme schaal van de Bijlmermeer en maakt de grote ruimte tussen de hoge flatgebouwen beheersbaar. Aan de vormgeving in bruut, schoon beton is de invloed van Le Corbusier zichtbaar.

Foto: Henk Dirks

NIEUW-VENNEP, BOLSGEBOUW 1970

Soms is een gebouw onbekend gebleven, zelfs bij architectuurkenners en toch monumentwaardig. Bijvoorbeeld omdat het door zijn context, de geschiedenis en vanwege de plek waar het staat, een bijzondere betekenis heeft of heeft gehad. Een voorbeeld is het Bolsgebouw in Nieuw-Vennep, dat vanaf 1970 tot de verhuizing in de jaren '90 van groot belang was voor het hele dorp en de bedrijfscultuur van Bols. Het ontwerp is van het bureau Swaneveld en Goslinga architecten. De kantoortoren, twee monumentale muurreliëfs en de naastliggende bedrijfshal - waarin op dit moment het Transportmuseum is gehuisvest - verkeren, hoewel verwaarloosd, in een opmerkelijk origineel gebleven staat. Dit ondanks het feit dat er sprake is van leegstand en gebruik door diverse bedrijfjes, zoals een sportclub. De kantoortoren is nog altijd voor Nieuw-Vennep van beeldbepalend belang en zou dus in ieder geval bewaard moeten blijven. Daarnaast is behoud ook van belang, omdat het Bolsgebouw een gaaf voorbeeld is van de prachtig uitgewerkte, zeer gedetailleerde bedrijfsarchitectuur uit de Post '65 periode.

Foto: Kees Haafkens

Foto: DroneSupport via Wikimedia Commons

HOEK VAN HOLLAND, MAESLANTKERING 1997

Een jaar nadat de Oosterscheldekering werd opgeleverd, schreef het Ministerie van Verkeer en Waterstaat een prijsvraag uit voor het ontwerpen van nog een stormvloedkering bij Hoek van Holland. Deze stormvloedkering, een van de laatste onderdelen van de Deltawerken, moest als beweegbare kering in de Nieuwe Waterweg worden gebouwd. Zes verschillende ontwerpen werden ingezonden, waaruit het ontwerp van de Bouwcombinatie voor de Maeslantkering gekozen werd. In 1991 begon de bouw van de imposante waterkerende deuren. Deze 210 meter lange deuren in de vorm van

cirkelsegmenten zijn hol, en worden als de kering open staat, geborgen in dokken. De deuren draaien op bolscharnieren met een diameter van tien meter en kunnen ook omhoog en omlaag bewegen. Het indraaien van de deuren duurt gemiddeld een halfuur. Als de twee deuren in het midden bij elkaar komen, worden kleppen geopend waardoor de ze vol water lopen en dan naar een betonnen drempel op de bodem van het kanaal zakken. Over de sluiting wordt vervolgens volledig automatisch beslist door een computersysteem.

TERNEUZEN, STADHUIS 1970

Het stadhuis van Terneuzen werd in 1970 opgeleverd. Het gebouw is ontworpen door Jaap Bakema (1914-1981) van het bureau Van den Broek en Bakema en kan qua architectonische stijl geschaard worden onder het brutalisme, een stroming die is ontstaan vanuit het Modernisme. Kenmerkend voor deze stroming zijn blokachtige vormen, gewapend beton en het gebruik van metaal. Vooral het gewapende beton en de blokachtige vormen zijn terug te zien in het stadhuis

van Terneuzen. De centrale kern van het gebouw is dan ook opgetrokken uit ter plaatse gegoten beton. Het stadhuis van Terneuzen bevindt zich direct aan de Westerschelde en om deze reden is de vorm van het gebouw sterk geïnspireerd op de scheepvaart. Het brutalistische karakter van het stadhuis maakt dit gebouw bijzonder voor de Nederlandse architectuur, daar er weinig gebouwen in Nederland zijn die we brutalistisch kunnen noemen.

Foto: Henk Dirx

Foto: Dirk Wendt, via Wikimedia Commons

LEUSDEN, EUROWONINGEN 1970-1972

De wijk Rozendaal, beter bekend als de Eurowoningen, ontstond in de jaren '70 en is een van de eerste uitbreidingswijken van Leusden en gebouwd naar het voorbeeld van de Engelse *New Towns*. Stedenbouwkundige David Zuiderhoek (1911-1993), architect Henk Klunder (1935), de dienst gemeentewerken en projectontwikkelaar Eurowoningen NV. maakten de ontwerpen voor deze stedenbouwkundige vernieuwing. Het plan is opgebouwd uit 476 identieke, onderling iets verschoven *drive-in* woningen van drie woonlagen. Doordat de voorgevel smaller is dan de achtergevel ontstaan vanzelf de gebogen stroken die tevens de ruime groene buitenruimten vormen. Daarin opgenomen is een aantal voorzieningen waarvan bewoners gebruik kunnen maken zoals een zwembad met ligweide, tennisbaan, basketbalveld, avontureneiland, grasvelden en een binnenplein met banken en speeltoestellen. Het is een van de eerste Nederlandse woonwijken opgezet volgens het principe van zelfbeheer en gemeenschapsvorming. Dit is succesvol gebleken: de wijk is een levendige gemeenschap die nog steeds voldoet aan de ideeën die men destijds voor ogen stond. Onderhoud en beheer wordt met vrijwilligers georganiseerd, net als de jaarlijkse evenementen en de viering van elk lustrum van de wijk.

TILBURG, HET BLAUWE GEBOUW 1978

In juni 1973 kreeg architectenbureau Jac. Van Oers (1939-2003) uit Tilburg de opdracht om een eigentijds gebouw te ontwerpen voor de Gemeentelijke Sociale Dienst. Het gebouw, geopend in 1978 en waarin circa 160 ambtenaren kwamen te werken, moest een efficiënte werkwijze mogelijk maken. De afmetingen van het perceel hebben de vorm van het gebouw bepaald. Het kantoor bestaat uit een langgerekt, laag bouwvolume, een kelder en hoogbouw met vier verdiepingen. Door scherpe hoeken te vermijden en hiervoor in de plaats schuine hoekconstructies te gebruiken, moest een uitstraling van karakterloze strakheid voorkomen worden. Deze manier van werken past bij de periode dat kantoorcomplexen, ondanks de grote schaal, meer aansluiting zoeken bij de menselijke maat. Bijzonder in het ontwerp is de vorm van de ramen, die verwijzen naar een treincoupé. Deze bouwwijze is een reactie op de naoorlogse architectuur, bestaande uit rechthoekige, betonnen gebouwen. Bovendien is hier sprake van een van de eerste voorbeelden van toepassing van cortenstaal in Nederland. Helaas wordt het Blauwe Gebouw naar verwachting in 2022 gesloopt om plaats te maken voor een woontoren.

Foto: Joep Vogels

Foto: Henk Dirks

MAASTRICHT, WIJK CÉRAMIQUE 1987-2003

De wijk Céramique grenst aan het stadscentrum van Maastricht en ligt aan de overzijde van de Maas. De naam verwijst naar de aardewerkfabriek Sociéte Céramique die hier gevestigd was. In de jaren '80 van de twintigste eeuw sloot de fabriek en werd de herontwikkeling van het fabrieksterrein in gang gezet. Grote delen van de fabriek zijn hiervoor afgebroken. Het *masterplan*, dat voorzag in een stadswijk met hoogstaande architectuur, werd gemaakt door Jo Coenen (1949). Gerenommeerde architecten werden aangetrokken voor het ontwerpen van

kantoor- en appartementengebouwen, zoals Mario Botta, Herman Hertzberger, Alvaro Siza, Charles Vandenhove en Bruno Albert. De wijk, met een park naar ontwerp van de Zweed Gunnar Martinsson, staat in verbinding met het oude stadscentrum via een nieuwe voetgangersbrug, de Hoge Brug. Belangrijke gebouwen zijn onder andere het Centre Céramique van Jo Coenen, en het Bonnefantenmuseum van Aldo Rossi aan de Maas. De wijk geldt als een hoogtepunt van de stedenbouw uit de jaren '90.

ENSCHDE, CAMPUS TECHNISCHE UNIVERSITEIT TWENTE VANAF 1962

De Universiteit Twente is het grootste campusterrein van Nederland en ligt tussen Hengelo en Enschede op het voormalige landgoed Drienerlo. Studentenwoningen, stafwoningen, sport- en cultuurvoorzieningen, winkels en alle faculteitsgebouwen liggen op hetzelfde terrein. De campus begon als een gedurfd onderwijskundig experiment waarbij de architectuur van hoogwaardige kwaliteit moest zijn. Het masterplan en de supervisie kwamen in handen van de architecten S.J. van Embden (1904-2000) en W. van Tijen (1894-1974), die met hun bureaus ook enkele gebouwen ontwierpen. Hun architectuur, evenals het gebouw voor werktuigbouw van Van Mourik & Dupon, is die van de laatste fase en tevens het hoogtepunt van het functionalisme in Nederland. Van historisch belang is de botsing die

plaatshad met architecten uit de Forumgroep die erbij betrokken werden. De gebouwen van Joop van Stigt, Piet Blom, Herman Heydenrijk en Herman Haan zijn manifestaties van het verzet van het structuralisme tegen de functionalistische benadering waarmee in 1964 werd begonnen. Hoewel door sloop, renovaties en nieuwbouw na 2000 veel is veranderd, is de campus van de UT nog steeds een uniek ensemble.

Foto's: Henk Dirx

SCHAARSBERGEN, VOORMALIGE RIJKSBRANDWEERKAZERNE 1981

In de bossen bij Schaarsbergen staat een bijzonder voorbeeld van de architectuur van het structuralisme, de stroming die grootschalige bouwwerken opvatte als structuren, opgebouwd uit kleinere elementen, die zich herhalen. De voormalige Brandweerkazerne is ontworpen door architect Jan Verhoeven (1926-1994), en hoewel het een groot gebouw is lijkt het door deze unieke architectuur op een klein woonwijkje. Dit wordt versterkt door de vijf met pannen gedekte kruisvormige, geschakelde vleugels. Vier van deze vleugels zijn gegroepeerd rond een grote centrale hal met meerdere functies, zoals een opstelplaats voor brandweervoertuigen. Vanwege reorganisaties is de hal in 1997 tijdens een grote inwendige verbouwing getransformeerd tot een congreshal en foyer. Vanaf 2012 zijn verschillende verbouwingen nodig geweest voor de huisvesting van het Instituut Fysieke Veiligheid. Door de typische opzet heeft het gebouw vele verkeersruimtes, wat zich aan het exterieur toont door de vele open trappen en loopbruggen. Deze complexe buitenkant is tijdens de vele verbouwingen vrijwel intact gebleven, wat ondanks alle veranderingen aan de binnenzijde, de aanpasbaarheid van dergelijke gebouwen bewijst.

Foto: Instituut Fysieke Veiligheid

Foto: Henk Dirkx

BOEKELO, HET TEESINKBOS 1968

Het Teesinkbos in Boekelo is een geheel in bestaand groen gebouwde woonwijk van 67 semibungalows van baksteen in vier types, voor een deel geschakeld en voor een ander deel gegroepeerd rond drie kleine pleintjes. Het bos was bezit van de familie Van Heek. De woningen zijn introvert: aan de voorkant gesloten, maar aan de achterkant juist heel open. De verbinding met de natuur was voor architect Nico Zantinge (1928-1983) essentieel: er zijn nauwelijks trottoirs en de gazons lopen door tot aan de gevels van de huizen. Bestaande, oude bomen liet Zantinge staan. Het stratenpatroon, geïnspireerd op de nerf van een blad, versterkt het natuurlijke karakter van de wijk. De inspiratiebron vormde de wijk in Helsingør van de Deense architect Jorn Utzon (1918-2008), vooral bekend van het *Opera House* in Sydney. Het gehele ensemble is een voorbeeld voor de beste Nederlandse architectuur van de jaren '60.

TYNAARLO, POMPSTATION DE GROEVE 1966

Dit pompgebouw voor de Provinciale Groningse Waterleiding Maatschappij (PGWM) is een van de laatste werken van Egbert Reitsma (1892-1976), een bijzondere architect die bijna uitsluitend in de noordelijke provincies gebouwd heeft en dus helaas vrijwel alleen daar bekend is. Vooral zijn kerken en woonhuizen uit de jaren '20 en '30 met uitgesproken expressionistische baksteenarchitectuur vallen op. Reitsma wordt daarom wel ingedeeld bij wat de 'Groningse variant' van de Amsterdamse School wordt

genoemd. Na de oorlog werd zijn werk soberder en verloor het de vaak spectaculaire vormtaal. Die latere gebouwen zijn herkenbaar en plaatsbaar als gebouwd in de jaren '50. Maar toch, samen met een soortgelijk pompgebouw in Nietap uit 1958, toont Reitsma hier hoe hij in de zakelijker trant van de wederopbouw zijn gevoel voor plasticiteit en kleur-gebruik van zijn vooroorlogse werk liet meespelen. Het uitbundige expressionisme is hier verdwenen en heeft plaats gemaakt voor schone eenvoud.

Foto: Kees Haafkens

TERMUNTERZIJL, GEMAAL ROZEMA 2000

Het in 2000 in gebruik genomen boezemgemaal Rozema is gesticht door het toenmalige Waterschap Eemsholvest en is genoemd naar Harry Rozema, oud-waterbouwkundige bij het waterschap. Het gemaal is een ontwerp van bureau Jongsma en Dijkhuis. Het vervangt het nabij gelegen gemaal Cremer, dat door zijn leeftijd en locatie en de door aardgaswinning veroorzaakte bodemdaling niet meer voor zijn taak berekend was. Gemaal Cremer is inmiddels ingericht als museumgemaal. De onderbouw van gemaal Rozema bestaat uit een gewapend betonconstructie. Hierin zijn de pompen, de vispassage, bypasskoker en schuivenkelder opgenomen. De hierop rustende bovenbouw bestaat uit vier identieke bouwvolumen, met daartussen glazen tussenleden. In dit deel bevinden zich de machinehal, dienst-, bedienings- en controle-ruimten. De gevels van de vier geledingen zijn gebouwd in een geabstraheerde historiserende stijl met gevels van verlijmde rode Groningse baksteen en zadeldaken gedekt met rode pannen. Met het gemaal Cremer vormt het een ensemble dat van belang is voor de bemalings-geschiedenis van Nederland.

Foto: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort

Foto: Peter Timmerman

MILDAM, EOKATHEDRAAL 1970

Begin jaren '70 begon kunstenaar en filosoof Louis le Roy (1924-2012) met zijn Ekokathedraal, een project waarmee hij zijn theorieën over het inschakelen van natuur bij tuin- en landschapskunst in praktijk kon brengen. Samen met het eerder begonnen project President Kennedylaan in Heerenveen werd de Ekokathedraal de realisatie van een nieuwe visie op het inrichten van groene buitenruimtes. Vanuit radicaal verzet tegen monotone, moderne stedenbouw en geordende beplantingen stelt Le Roy een ecologische benadering voor: het in gang zetten van een natuurlijk proces in ruimte en tijd om een

steeds verder groeiende complexiteit te veroorzaken. Menselijk handelen beperkt zich voornamelijk tot het aanleggen van netwerken van hergebruikt, steenachtig bouw materiaal en puin. De met stapeltechnieken, zonder cement en door handkracht opgebouwde steenstructuren, raken geleidelijk spontaan overgroeid. Daarnaast worden planten en bomen willekeurig ingezaaid of aangeplant en verder met rust gelaten. Het is nooit af, voortdurend wordt doorgebouwd, volgens Le Roy generaties lang. Sinds zijn dood wordt zijn werk door de in 2005 opgerichte Stichting TIJD voortgezet.

LANGEZWAAG, ATELIERWONING 1985-1987

Op een verwaarloosd stuk land met een afgebrande boerderij, bouwden de opdrachtgevers eigenhandig deze unieke, door architect Gunnar Daan (1939-2016) ontworpen atelierwoning. Daan wordt wel een hedendaagse traditionalist genoemd. Zelf zegt hij: 'Mijn overtuiging is dat je eigentijds moet bouwen op basis van de beschikbare informatie uit het verleden.' Geometrie is daarbij voor Gunnar Daan een belangrijk uitgangspunt: 'Ze is een fundamenteel gereedschap voor de mens om zich van zijn omgeving te vergewissen.' Een aanwezige zandput met helder water werd vergroot tot viermaal het

oorspronkelijke oppervlak. Het zand dat werd afgegraven, is gebruikt om het terrein iets te verhogen. Het woongedeelte is opgenomen in deze verhoging. Daarbovenuit steekt een glazen cilinder met daarin het atelier dat een panoramisch uitzicht biedt over het omringende vlakke land. Een vide met een wintertuin aan de kant van het water verbindt het atelier met de woonlaag. In het hart van de woning, het middelpunt van de cilinder, bevindt zich de openhaard, die samen met de daarop aangesloten vloerverwarming de gehele, voor die tijd energiezuinige, woning verwarmt.

Foto: Robert Bervoets

EMMERSCHANS, DE BROKEN CIRCLE EN SPIRAL HILL 1971

Het *land art* kunstwerk van Robert Smithson (1938-1973) maakte in 1971 deel uit van de kunstmanifestatie 'Sonsbeek buiten de Perken', een manifestatie op diverse locaties in Nederland met als thema: Ruimte en Ruimtelijke relaties. In overleg met de kunstenaar werd een geschikte permanente locatie gevonden in een zandafgraving in Emmerschans, bij Emmen. Bij de werkzaamheden om voor *Broken Circle* het terrein uit te vlakken stuitte Smithson op een enorme zwerfkei. Hij liet deze uiteindelijk zitten om zo de relatie te duiden met de keien die voor de bouw

van de hunebedden werden gebruikt. Om het kunstwerk voor de toekomst te kunnen bewaren, deed Smithson een aantal aanbevelingen zoals het aanbrengen van een beschoeiing langs de landtong. Tegenover de *Broken Circle* is, als parodie op de Toren van Babel, een heuvel met een doorsnede van drieëntwintig meter opgeworpen, de *Spiral Hill*, die later is beplant met groenblijvende bodembedekkers. Een spiraalvormig pad leidt naar de top vanaf waar men een goed uitzicht op de *Broken Circle* heeft.

Broken Circle.
Foto: C. Gouwenaar, via Flickr Commons

AMSTERDAM, STADSVERNIEUWING DAPPERBUURT 1974-1987

De Amsterdamse Dapperbuurt was de eerste van de 19^e-eeuwse uitbreidingswijken en ook de eerste oude wijk waar de stadsvernieuwing na 1970 op gang kwam. Door toenemende bouwvalligheid, ontruiming en sloopwerkzaamheden was de buurt in verval geraakt. De gemeente kwam met een bestemmingsplan voor nieuwbouw volgens de traditie van licht, lucht en ruimte - het zogenaamde plan-Duyff - waarbij de hele buurt gesloopt zou worden. Het aantal woningen zou in dit plan gehalveerd worden. Eind 1970 werd actiegroep de Sterke Arm opgericht die pleitte voor meer inspraak van buurtbewoners bij de vernieuwingsplannen. Het oude karakter van de buurt moest behouden blijven met betaalbare huren. Verzet leidde er uiteindelijk toe dat het plan-Duyff van tafel verdween. Door de slechte toestand van de funderingen kon echter maar een klein deel van de woningen blijven bestaan. Door ingepaste nieuwbouw door diverse betrokken architecten kwamen na 1974 woningen beschikbaar voor de oorspronkelijke bewoners. De Dapperbuurt heeft als voorbeeld gediend voor vele stadsvernieuwingswijken en is daardoor van historisch belang.

Foto: Kees Haafkens

EMMELOORD EN GOOR, BEJAARDENTEHUIZEN DE GOLFSLAG EN DE STOEVELAAR 1971

Een van de grote verworvenheden van de naoorlogse verzorgingsstaat is het bejaardentehuis. Op basis van de Wet op de bejaarden-oorden (1963) verzezen overal in stad en land vaak forse complexen voor de huisvesting en verzorging van bejaarden. Het boek *We mogen niet klagen* (2019) bevat een fascinerende staalkaart van ansichtkaarten met tientallen voorbeelden. Latere wetwijzigingen bevorderden de transformatie van bejaardenoord naar verzorgingstehuis, in combinatie met langer thuis wonen van gezonde ouderen. Sindsdien worden steeds meer (verouderde) gebouwen gesloopt, gemoderniseerd of komen leeg te staan, zoals De Golfslag in Emmeloord en De Stoevelaar in Goor, een tweelingontwerp van architect Abe Bonnema (1926-2001). Het zijn markante gebouwen van zes woonlagen op betonnen pijlers met een overstekend golvend dak. De Golfslag in Emmeloord staat sinds april 2015 leeg, plannen voor herbestemming lopen steeds weer vast en verval schrijdt voort. De Stoevelaar is nog wel als verzorgingstehuis in functie, maar sloop dreigt, omdat men het wil vervangen door nieuwbouw.

*Bejaardentehuis De Stoevelaar in Goor.
Foto: Peter Nijhof*

OM VERDER TE LEZEN

Atlas of Brutalist Architecture. New York, Phaidon Press, 2018.

Baalman, D. *Nederland aan het eind van een Millennium. Bouwen en ordenen 1965 - 2000.* Heemschut, 2018. Te bestellen via www.heemschut.nl

Barzilay, Marcel, Ruben Ferwerda en Anita Blom. *Experimentele woningbouw in Nederland 1968-1980.* Rotterdam, NAI010-uitgevers, 2019.

Heuvel, W.J. van. *Structuralisme in de Nederlandse Architectuur.* Rotterdam, Uitgeverij 010, 1992.

Horlings, H. *De Groene Horizon. 50 jaar bouwen aan het landschap van de Flevopolder.* Bussum, Thoth, 2018.

Steenhuis, M. *Maakbaar Landschap - Nederlandse landschaps-architectuur 1945-1970.* Rotterdam, NAI Uitgevers, 2009.

Via de website van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, www.cultureelerfgoed.nl zijn enkele rapporten over Post '65 te downloaden:

- *Verkenning Post '65. Nieuwe perspectieven tussen welvaart en weerstand.* (2019).
- *Opkomst en ontwikkeling van de bloemkoolwijk. Het ontwerp van woonwijken in Nederland en de zoektocht naar identiteit* (2020).
- *Post '65 infrastructuur - De ontwikkeling van autosnelwegen en hun omgeving (1965 - 1999).* (2020).
- *Post '65 gebedshuizen - Kerken, moskeeën, synagogen en tempels in Nederland, 1966 - 2019.* (2020).

Teksten: Werkgroep Post '65
Eindredactie: A.M. ten Cate
Vormgeving: De Digitale Vormgever